

TANULMÁNYOK

AZ ALTAICHI ÉVKÖNYV ÉS A MAGYAR KRÓNIKÁSHAGYOMÁNY Megjegyzések egy historiográfiai vita margójára

CSÁKÓ JUDIT

THE ANNALS OF ALTAICH AND THE HUNGARIAN CHRONICLE TRADITION
Remarks on the Margin of a Historiographical Debate

The annals which were written in the second half of the eleventh century in the Bavarian Benedictine abbey of Niederaltaich are regarded by the historical research as one of the most important sources of information about the decades following the death of Saint Stephen and the German-Hungarian wars of the period. The debate which went on in the German historical scholarship about the origins of the annals in the last third of the nineteenth century ended without conclusion, and no attempt was made later at trying to separate from each other the different redactions of the work. While the annals are frequently cited on account of their outstanding historical importance, Hungarian medieval studies have only partially relied on the results of the German research, and paid but sporadic attention to the relation between them and the Hungarian narrative tradition. Since the opinions formulated by the research diverge from each other in several points, the paper surveys whatever can be stated with more or less certainty in those questions which are raised in connection with the textual relations between the Bavarian source and the fourteenth-century Hungarian chronicle compilation.

Keywords: medieval historiography, Annals of Altaich, fourteenth-century chronicle compilation, chronicle philology, eleventh-century German-Hungarian wars

A bajorországi Niederaltaich Móric vértanú tiszteletére szentelt bencés monostorát a 8. század első felében – valószínűleg 741-ben – alapította Odilo bajor herceg. A szerzetesház első lakói a Bodensee szigetén fekvő Reichenauból érkeztek. A későbbiekben a Karoling-dinasztia uralkodóit is szoros kapcsolat fűzte a Duna völgyében létesített egyházi intézményhez. A 10. század végén II. (Civakodó) Henrik Altaichot Frigyes salzburgi érseknek adta át. A főpap a gorzei reform jegyében szervezte újjá a szerzetesközösséget, amely az új évezred hajnalán virágzó kolostori iskolát működtetett. Bár az apátság 1033-ban leégett, a szellemi élet a későbbiekben sem szűnt meg prosperálni. Az újjáépítést követően, a 11. század második felében készült a monostor *scriptorium*ában az a részletes bejegyzései

Csákó Judit, PhD, tudományos munkatárs, BTK TTI, Középkori témacsoport. A dolgozat az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült [befogadó intézmény: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar]. A 11–12. századi Magyarország nyugati elbeszélő forrásainak kritikai vizsgálatát az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00325/17/2) támogatta.

miatt akár krónikának is minősíthető évkönyv, amelyet III. és IV. Henrik császárok regnálásának – s egyben a Szent István halálát követő évtizedek magyarországi trónviszályainak és német–magyar háborúinak – az egyik legjelentősebb forrásaként tart számon a történeti kutatás.¹

Az *Altaichi évkönyv* szövegét csupán Johannes Aventinus 1517. évi másolatában ismerjük.² A bajor humanista – akinek a napjainkra elveszett kútfőkből is táplálkozó munkájáról: a bajor történet összegzését nyújtó *Annales Boiorum*áról alább még esik szó – a kérdéses év nyarán a Passautól északnyugatra fekvő apátságban tartózkodott, és a kolostor könyvtárában tanulmányozott régi kéziratok anyagát felhasználva két másolatgyűjteményt is összeállított.³ A most szóban forgó, összesen 106 folióból álló kötet (München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 966.)⁴ jelentős hányadát a fuldai és az altaichi évkönyvek szövegei töltik ki (a másoló részint maga Aventinus, részint titkára volt). Forrásaink nem folytatólagosan szerepelnek az összeállításban. Az altaichi feljegyzések 708 és 896 között csupán kivonatolag olvashatók: az *excerptum* a Keleti Frank Birodalom hagyományosan

¹ W[ilhelm] Störmer: *Niederaltaich*. In: *Lexikon des Mittelalters*. I–X. München–Zürich, 1980–2000. (= LexMA) VI. 1137–1338. A forrásról lásd Kristó Gyula: *Altaichi Évkönyv*. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994. 41.; Graeme Dunphy: *Annales Altahenses*. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. I–II. Ed. Graeme Dunphy. Leiden, 2010. (= EMCh) I. 53–54. Az 1038–1064 közötti időszak eseménytörténete vonatkozásában lásd Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Bp., 1899. [2. jav. kiad., reprint: 1984.] I. 72–113.; Gábor Varga: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Ahnlehnung und Emanzipation*. München, 2003. (*Studia Hungarica*. Schriften des Ungarischen Instituts München 49) 99–130. Az 1038–1046 közötti periódus forrásainak kritikai értékelése, valamint Péter és Aba uralmának megítélése kapcsán Gerics József és Kristó Gyula folytattak egymással parázs vitát a *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Lásd Gerics József: *Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája*. I–II. *Magyar Könyvszemle* 98 (1982) 186–197., 299–313.; Kristó Gyula: *Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan*. I–II. *Magyar Könyvszemle* 100 (1984) 159–175., 285–299.; Gerics József: *A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája*. (Válasz Kristó Gyulának.) *Magyar Könyvszemle* 101 (1985) 159–170.; Kristó Gyula: *Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez*. (Válasz Gerics Józsefnek.) *Magyar Könyvszemle* 101 (1985) 170–180. A témához lásd továbbá Galambosi Péter: *I. András trónra lépése a magyar írott hagyományban*. In: *Magister historiae*. III. *Válogatott tanulmányok a 2016-ban és 2017-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Szerk. Borbás Benjámin – Kozák-Kígyóssy Szabolcs László. Bp., 2019. 35–56.; Thoroczkay Gábor: *A középkori Magyarország. Állam és ideológiák*. Bp., 2020. 77–84.

² Az e kéziraton alapuló szövegkiadást lásd *Annales Altahenses maiores*. Ed. Wilhelmus de Giesebrecht – Edmundus L. B. ab Oeefe. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. I–XXXVIII. Hannoverae–Lipsiae, 1826–2000. (= MGH SS) XX. 1868. 772–824., illetve *Annales Altahenses maiores*. Ed. Wilhelmus de Giesebrecht – Edmundus L. B. ab Oeefe. Hannoverae, 1891. (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi* [= MGH SS rer. Germ.] 4.) A továbbiakban utóbbi kiadást idézem. A magyar vonatkozású részletek magyar fordítását lásd *Altaichi Évkönyv*. Ford., bev. jegyz. Makk Ferenc. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár [= SzKK] 15) (= ÁKÍF) 237–256. Az 1050–1065 közötti magyar vonatkozású passzusokat közli: *Altaichi Évkönyvek*. [Ford., bev. jegyz. Makk Ferenc.] In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. (SzKK 22) 70–84.

³ *Annales Altahenses maiores*, VI. 1. j. [Wilhelm von Giesebrecht bevezető tanulmánya.]

⁴ A kézirat online formában is elérhető a Bajor Állami Könyvtár digitális gyűjteményében: <https://daten.digital-sammlungen.de/0009/bsb00092820/images/index.html?file=193.174.98.30&id=00092820&seite=1>. (A letöltés ideje: 2020. március 8.)

Fuldához kapcsolt, 714 és 901 között adatokat tartalmazó évkönyvveinek⁵ megfelelő szakaszai közé ékelődnek. Kútfőnk anyaga 899-től teljes(nek tekinthető), ám az 1073-ig ívelő textust többször is megszakítják oklevélmásolatok és különféle töredékek (például a monostor 13. századi szerzetesének, majd apátjának, Altaichi Hermann-nak⁶ a krónikájából származó részletek). A 68–69. *folió*kon található szöveget a szakirodalom *Annales Altahenses breves*ként⁷ jelöli meg, ám nem tekint rá önálló forrásként: bár felmerült lehetőségként, hogy egy korai, a részletesebb elbeszélés magvát képező évkönyvváltozattal lehet dolgunk, a rövid variánst – amely egyébként 741 és 1039 között tartalmaz adatokat – Aventinus saját kivonataként kell értékelnünk.⁸

Több mint három évszázaddal később Wilhelm von Giesebrecht volt az, aki a 16. századi historikus által ismert és használt történeti forrást a kutatás számára újra felfedezte. Mivel Aventinus másolata kezdetben nem állt rendelkezésére, a szöveget az *Annales Boiorum* nyomán kísérelte meg rekonstruálni, amely kétségtelenül kiaknázta a 11. századi kútfő anyagát. Az izgalmas kísérletbe további, a niederaltaichi feljegyzésekre ugyancsak támaszkodó történeti munkákat is bevonhatott: a passauai órkanonok, Johannes Staindel 1518 előtt készült *Chronicon generaléj*át,⁹ valamint a jezsuita Andreas Brunner bajor történetét¹⁰ a 17. század első feléből. Giesebrecht kötetének 1841. évi megjelenését¹¹ követően csaknem harminc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Aventinus lappangó másolata előkerüljön: 1867-ben Edmund von Oefele azzal kereste fel a történezt, hogy az évkönyv 16. századi átíratát megtalálta dédapja, a bajor történeti forrásokat a *Rerum Boicarum scriptores* két kötetében közrebocsátó Andreas Felix von Oefele hagyatékában.¹² Kútfőnk *Monumenta Germaniae Historica*-beli kiadásai már az 1517. évi kézirat alapján készülhettek 1868-ban, majd 1891-ben.¹³

Az *Altaichi évkönyv* keletkezésével kapcsolatos kérdések a 19. század végén jelentősebb mértékben foglalkoztatták a szakmai közvéleményt: több, egymással ellentétes vélekedés is napvilágot látott a filológiai irodalomban, egyes problémák pedig ma sem tekinthetők

⁵ A Fuldával való kapcsolat nem igazolható. A forrást röviden ismerteti Graeme Dunphy: *Annales Fuldenses*. In: EMCh I. 65–66.

⁶ Alheydis Plassmann: *Hermann of Niederaltaich [Hermannus abbas Altahensis]*. In: EMCh I. 779–780.

⁷ *Repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters“*. Ed. Bayerische Akademie der Wissenschaften. <http://www.geschichtsquellen.de/werk/178>. (A letöltés ideje: 2020. március 8.)

⁸ A kódex részletes ismertetését lásd *Annales Altahenses maiores*, V–XI. [Wilhelm von Giesebrecht bevezető tanulmánya.] Az *Altaichi évkönyvhöz* lásd továbbá *Repertorium „Geschichtsquellen“*. <http://www.geschichtsquellen.de/werk/177>. (A letöltés ideje: 2020. március 8.)

⁹ Joannis Staindelii presbyteri Pataviensis *Chronicon generale*. In: *Rerum Boicarum scriptores*. I–II. Ed. Andreas Felix Oefelius. Augusta Vindelicorum [Augsburg], 1763. I. 417–542. A krónikással és művével kapcsolatban lásd *Repertorium „Geschichtsquellen“*. <http://geschichtsquellen.de/autor/4831#lit>, ill. <http://geschichtsquellen.de/werk/4418>. (A letöltés ideje: 2020. március 8.)

¹⁰ Andreas Brunner: *Annales virtutis et fortunae Boiorum*. I–III. Monachii [München], 1626–1637. A történetíró életére lásd Hans Dachs: Brunner, Andreas. In: *Neue Deutsche Biographie*. II. Berlin, 1955. 681–682.

¹¹ *Annales Altahenses, eine Quellenschrift zur Geschichte des XI. Jahrhunderts*. Aus Fragmenten und Excerpten hergestellt von Wilhelm von Giesebrecht. Berlin, 1841. 2–9.

¹² Wilhelm Wattenbach: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*. I–II. Berlin, 1877–1878. [4. átdolg. kiad.] II. 20.

¹³ Lásd fentebb, 2. j.

megnyugtató érvénnyel tisztázottak. A következőkben csupán a lényegesebb állásfoglalások rövid összegzésére szorítkozom.

A forrást elsőként behatóan tanulmányozó Giesebrecht a szöveg két egységét különítette el. Az 1032-ig terjedő első redakciót – amelynek fő forrásait a *Hildesheimi* és az elveszett *Hersfeldi évkönyvekben* látta – a Godehard apát idejében (996–1022), Altaichban tanulmányokat folytató hildesheimi kanonoknak, Wolfhernek tulajdonította. Utóbbi névéhez fűződik egyébként a később hildesheimi püspökké lett Godehard vitájának elkészítése. Az évkönyv második, 1073-ig ívelő része Giesebrecht feltevése szerint 1073–1076 között kerülhetett lejegyzésre a nideraltaichi közösség egy szerzetese tollából. (A történész felelevenítette Aventinus nézetét is, aki a krónikást Vencel apáttal vélte azonosíthatónak: mivel utóbbi 1069-ben távozott az élők sorából, az esetleges szerzősége esetén rögtön egy, az elbeszélést 1073-ig folytató *continuatorral* is számolnunk kellene.)¹⁴ A kritikai kiadás előszavában megfogalmazott téziseket először Ernst Ehrenfeuchter tette bírálat tárgyává. Nem tartotta igazolhatónak elődje nézetét, miszerint 1032-nél cezúrárt kellene látnunk az évkönyv szövegében: vitatta, hogy a hildesheimi *annales* hatása teljes egészében megszűnne a jelzett évnél, és Wolfher szerzőségét sem gondolta egyébként légből kapott teóriánál. Ehrenfeuchter azzal számolt, hogy a forrást teljes terjedelmében egyetlen szerző alkotásának kell tekintenünk, aki nem sokkal 1073 után írta meg – számos egyéb, a filológiai dolgozatban egyenként is számba vett kútfő tanúságának felhasználásával – krónikáját.¹⁵ Heinrich Kitt a két egymásnak ellentmondó elképzelés egyikét sem vélte teljes mértékben helytállóknak. Vizsgálata során az évkönyv textusában hosszabb-rövidebb egységeket különített el egymástól: elmélete szerint ezeket a részeket dolgozta egybe egy, az 1070-es években működő szerkesztő.¹⁶ A nézetnek Thomas Lindner mondott ellent, aki visszatért Giesebrecht álláspontjához, miszerint az *Altaichi évkönyv* két fázisban keletkezhetett; elődjétől eltérően azonban nem 1033-tól, hanem 1060-tól számolt egy második annalista működésével. Véleményét arra alapozta, hogy az 1040-től önálló és részletes tudósításokat tartalmazó művet mindenképpen olyan szerzőknek kell tulajdonítanunk, akik kortársként adtak hírt az életükben lejajlott eseményekről. Egy, az 1073–1076 közötti időszakban működő krónikás nem számolhatott volna be az évkönyvünkéhez hasonló részletességgel a három évtizeddel korábban zajlott történésekről: a III. Henrik uralmának idejére vonatkozó közléseket ennek megfelelően 1060 táján jegyezheték le. Az adott évvel Lindner szerint az elbeszélés fókusza is megváltozik, és *annales* a birodalom helyett az egyházra koncentrál.¹⁷ A vitához – az elemzésbe a magyar adatokat is bevonva – később Heinrich Zeissberg és Otto Rademacher is hozzászóltak. Előbbi elvetette a Lindner javasolta cezúrárt, és Kitt álláspontjához közeledve úgy vélekedett, hogy az évkönyv előt-

¹⁴ *Annales Altahenses maiores*, XI–XVII. [Wilhelm von Giesebrecht bevezető tanulmánya.]

¹⁵ Ernst Ehrenfeuchter: *Die Annalen von Niederaltaich. Eine Quellenuntersuchung*. Göttingen, 1870.

¹⁶ Heinrich Kitt: Die Entstehung der Altaicher Annalen. In: *Untersuchungen zur mittlern Geschichte*. Ed. Max Büdinger. Leipzig, 1871. 53–102.

¹⁷ Thomas Lindner: Ueber die Annalen von Nieder-Altaich. *Forschungen zur deutschen Geschichte* 11 (1871) 529–560. Az addig megfogalmazott szakirodalmi álláspontokat összegzi H[einrich] Zeissberg: Über das Verhältniss der ungarischen Chroniken zu den Annales Altahenses. *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 26 (1875) 491–494.

tünk ismert szövege több redakció egybeszerkesztése révén keletkezett (az egyes szövegrétegek egymástól való elkülönítését ugyanakkor kevés sikerrel kecsegtető vállalkozásnak ítélte).¹⁸ Az eddig ismertetet álláspontoktól Rademacher nézetei sem látszanak lényegesen különbözni. Az elbeszélésnek az 1040–1045/1046 közötti értesüléseire koncentráló írásában azzal számolt, hogy az 1054-től önállóvá váló *Annales Altahenses* a mondott évig különböző források tanúságait gyúrja egybe.¹⁹

A kútfő 889 és 1065 között rögzít magyar vonatkozású híreket.²⁰ A hazai medievisztika érdeklődésére – az 1041-től jelentkező önálló értesülések kimagasló forrásértéke mellett – a 14. századi krónikakompozícióval²¹ mutatott szövegösszefüggései miatt is számot tarthat. A bajor évkönyv és a magyar elbeszélő hagyomány kapcsolatára a német kutatás korán ráirányította a figyelmet. Az *Annales Altahenses* kiadója, Giesebrecht még csupán egyetlen megjegyzés erejéig jelezte, hogy a bajor forrás Magyarországon sem maradt ismeretlen: Kézai Simon *gestája*²² vagy a Thuróczy-krónika a német elbeszélés egyértelmű hatásáról árulkodnak.²³ Heinrich Zeissberg végezte el elsőként az *Altaichi évkönyv* és a magyar krónikák²⁴ azon részleteinek összehasonlítását, amelyek a Szent István halála utáni trónharcokra vonatkoznak. Megállapította egyfelől, hogy a szövegkapcsolat az 1041/1042–1046 közötti események előadására korlátozódik. Levonta másfelől a következtetést, hogy a krónikakompozíció, Kézai magyar története és a 14. századi mesterdalmok, Mügeln Henrik a magyar szerkesztésekből táplálkozó *Ungarische Chronikja* (és *Rímes Krónikája*)²⁵ alighanem egy közös forrás nyomán adnak hírt III. Henrik magyarországi hadjáratairól. A hipotetikus kútfő azonban nem lehet azonos magával az *Altaichi évkönyvvel*: Zeissberg gyanúja szerint talán egy olyan korai szövegről lehet szó, amelynek tanúságát a niederaltaichi szerzetesek maguk is kiaknázták.²⁶ Ezt a gondolat-

¹⁸ Zeissberg: Über das Verhältniss, 508., 511.

¹⁹ Otto Rademacher: Zur Kritik Ungarischer Geschichtsquellen. II. Die Ungarischen Chroniken und die Altaiher Annalen. *Forschungen zur deutschen Geschichte* 25 (1885) 406. Az évkönyvhoz lásd még Alphons Lhotsky: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Graz–Köln, 1963. [Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 19] 173.

²⁰ *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. I–IV. Ed. Albinus Franciscus Gombos [– Csaba Csapodi]. Bp., 1937–1943. [Reprint: Bp., 2005–2011.] I. 205. sz.

²¹ A Szent István halála utáni trónharcokról beszámoló krónikafejezeteket lásd *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* [Ed. Alexander Domanovszky.] In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp., 1937–1938. [Reprint: Az utószót és a bibliográfiát összeállította Szovák Kornél – Veszprémy László. Bp., 1999.] (= SRH) I. 323–343.

²² Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. [Ed. Alexander Domanovszky.] In: SRH I. 129–194.

²³ *Annales Altahenses maiores*, XVII–XVIII. [Wilhelm von Giesebrecht bevezető tanulmánya.]

²⁴ A magyar krónikákról szerzőnk Ottokar Lorenz összefoglaló munkájának függeléke nyomán tájékozódik. Lásd Ottokar Lorenz: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*. I–II. Berlin, 1886–1887. I. 336–345. [Anhang über ungarische Geschichtsquellen.]

²⁵ *Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum*. [Ed. Eugenius Travnik.] In: SRH II. 87–223.; *Chronicon rhythmicum Henrici de Mügeln*. [Ed. Alexander Domanovszky.] In: SRH II. 225–272.; Domanovszky Sándor: Mügeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes krónika. *Századok* 41 (1907) 20–35., 119–142. A két szöveg keletkezésére lásd újabban Bagi Dániel: Az oroszlán, a sas, a szamár és az Igaz Mester. Mügelni Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei. *Századok* 152 (2018) 591–622.

²⁶ Zeissberg: Über das Verhältniss, 496–505.

menetet vitte tovább Rademacher, aki további argumentumokat is hozott amellest, hogy az *Altaichi évkönyv* és a magyar krónikák egymással párhuzamba állítható szakaszai ugyanabból a tudósításból, egy azóta elveszett német beszámolóból meríthették értesüléseiket. Utóbbi középpontjában III. Henrik Orseolo Péter megsegítésére indított katonai akciói állhattak, és elbeszélése alkalmasint megszakadhatott 1046-nál: az adott évet követően az *Annales Altahenses* és a magyar források szövegösszefüggései ugyanis nem mutathatók ki. A hipotézist, hogy létezhetett az *Altaichi évkönyv* által fenntartott tudósításnál részletesebb előadás is a német királynak a magyarországi trónharcokba történt beavatkozási kísérleteiről, Aventinus történeti munkája is alátámasztani látszik: az *Annales Boiorum* az események kapcsán több, a niederaltaichi beszámolóban fel nem lelhető közlést is tartalmaz.²⁷

A magyar történet kútfőinek 1880-ban vékonyka kötetet szentelő Marczali Henrik figyelmét felkeltette a Giesebrecht kiadásában publikált forrás. A bajor évkönyvnek a magyar hagyománnyal mutatott kapcsolatát munkájában ugyanakkor csupán annyiban érintette, hogy leszögezte: Kézai Simon nem használhatta önállóan a német beszámolót. A hun–magyar történet szerzője előtt egy korábbi – magyarországi – szerkesztésnek kellett feküdnie: ebbe a változatba már beépült az *Annales Altahenses* tanúsága.²⁸ Az V. László udvari papja által lejegyzett elbeszélést önálló dolgozatban vizsgáló Domanovszky Sándor ugyanezen álláspont mellett fejtette ki érveit több mint két évtizeddel később. Elődje megállapításaihoz hozzáfűzte: Kézai forrása alkalmasint egy korai *gestaszöveg* lehetett. Teóriája értelmében az altaichi hagyományból táplálkozó redakció esetleges I. András-kori keletkezése magyarázhatná annak tényét, hogy az évkönyv szövegét a Vazul-fiak udvarában alkotó krónikás csupán 1046-ig aknázza ki.²⁹ A kérdéshez utóbb a Szent László-kori ősgestát hipotetizáló Hóman Bálint is hozzászólt. A német kutatás eredményeivel is szembehelyezkedett, amikor úgy értékelte: a bajor forrás egészen 1063-ig hatást gyakorolhatott az általa a 11. század végére datált első magyarországi *gestafogalmazatra* (álláspontját szövegpárhuzamok sorával igyekezett alátámasztani). Kiemelte ugyanakkor azt is, hogy a kölcsönhatásnak kétirányúnak kellett lennie, és a niederaltaichi monostorban keletkezett beszámoló háttérében is számolnunk szükséges magyar földről érkezett értesülésekkel. Utóbbiakat azonban szóbeli természetűeknek kell sejtenuünk: a hírek talán András király környezetéből érkezhettek Bajorországba – az uralkodó hitvese, Anasztázia még férje halála előtt osztrák földre menekült gyermekeivel –,³⁰ ám Hóman felhívta a figyelmet a Salamont a trónjára segítő német sereg vezérének, II. (Nordheimi) Ottó bajor hercegnek³¹ az altaichi apátságához fűződő szoros kapcsolatára³² is. Felvetésével elfogadta Giesebrecht elméletét, amely szerint az *Annales* 1033–1073 közötti szakaszára egységes

²⁷ Rademacher: Zur Kritik Ungarischer Geschichtsquellen, 397–406.

²⁸ Marczali Henrik: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Bp., 1880. 42–43.

²⁹ Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány*. Bp., 1906. 98–104.

³⁰ Anasztázia Melkben élte I. (Bátor) Ernő osztrák őrgóf vendégszeretétét. Lásd Pauler: *A magyar nemzet története*, I. 107.; Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51) 120.

³¹ Szerepére lásd Pauler: *A magyar nemzet története*, I. 111.

³² „Hoc anno abbatia Altahensis in beneficium datur Otoni duci Baioarico, quod mox multi coepereunt opinare et dicere, qui non ei cesserum esset prospere.” *Annales Altahenses maiores*, 71. (1065. év.)

redakcióként kellene tekintenünk.³³ Ifj. Horváth János lényegében Domanovszky tézisént vitte tovább, amikor az évkönyvet az I. András korára datált – általa egyébként Miklós püspöknek tulajdonított – *ösgesta* forrásaként mutatta be.³⁴ A Hómannak a Szent László-kori *gestáról* vallott téziseivel polemizáló, az első szerkesztést Salamon korába helyező Gerics József elvetette, hogy az *Altaichi évkönyv* 1051–1063 közötti értesüléseinek hatása kimutatható volna a krónikakompozíció anyagában. Úgy vélekedett, hogy az Árpádok bajor tudósításból merítő történetírójának nem állhatott rendelkezésére az *annales* teljes szövege: az általa használt variáns csupán 1046-ig tartalmazhatott adatokat.³⁵ A szakirodalomban nem talált különösebb visszhangra Csóka J. Lajos teóriája, amely az eddig ismertett véleményekkel ellentétben nem számolt a bajor kútfőnek a magyar hagyományra gyakorolt hatásával. A bencés filológus ellentétesen képzelte el a szövegátvétel irányát: az 1060-as években lejegyzett – a hipotézise értelmében Pannonhalmáról eredeztethető – őskrónikát tekintette a bajor beszámoló forrásának.³⁶ Abban, hogy a niederaltaichi szerzetesek érdeklődést tanúsítottak Magyarország iránt, a tübingiai származású szentnek, Remete Günthernek lehetett szerepe. A forrásokban Gizella királyné rokonaként megjelölt Günther – akiről tudjuk, hogy többször is megfordult I. István udvarában – Altaichban volt szerzetes, mielőtt a Ranzingen-hegyen remeteséget alapított volna.³⁷ Csóka úgy vélekedett, hogy ő lehetett az, aki egykori közösségének elsőként adott hírt a Kárpát-medencének az ezredfordulón a kereszténységet felvett államáról. Az altaichi és a magyar bencések kapcsolata Günther 1045-ben bekövetkezett halálát követően is élénk maradhatott.³⁸ A kérdéshez utóbb Kristó Gyula is hozzászólt. A probléma részletekbe menő vizsgálata nélkül ő egyfelől úgy foglalt állást, hogy az évkönyvet nem egy korai *gestaszöveg*, hanem az általa a 12–13. század fordulójára datált krónikaredakció (az úgynevezett keresztény magyarok *gestája*)³⁹ forrásának kell tekintenünk. Elfogadta másfelől Hóman Bálint feltevését, miszerint az altaichi feljegyzéseknek a magyarországi szerkesztésekre gyakorolt

³³ Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány.* Bp., 1925. 81–85. Az Altaichba érkezett magyar eredetű információk szóbeli természetével kapcsolatos álláspontját utóbb Váczy Péter is elfogadta. Lásd Váczy Péter: *A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány. Levéltári Közlemények* 18–19 (1940–1941) 307–308.

³⁴ Ifj. Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvi irodalmunk stílusproblémái.* Bp., 1954. 291–292., 312.

³⁵ Gerics József: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái.* Bp., 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22) 46–52., 70.; Uő: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. *Századok* 112 (1978) 236–245.

³⁶ Hasonló feltevést fogalmazott meg korábban Győry János – aki a Domanovszky által sejtett I. András-kori *ösgestában* vélte felfedezni az *Altaichi évkönyv* forrását – vagy a magyar elbeszélő hagyományt rendkívül bonyolult rendszerben vizsgáló Carlile Aylmer Macartney. Lásd Győry János: *Gesta regum – gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról.* [Turóczi-Trostler József előszavával.] Bp., 1948. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 19) 73–74.; Carlile Aylmer Macartney: *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide.* Cambridge, 1953. 16–22.

³⁷ Körmendi Tamás: *Remete Günther és Magyarország. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 22 (2010) 3–4. sz. 5–22.

³⁸ Csóka J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században.* Bp., 1967. (Irodalomtörténeti könyvtár 20) 347–356.

³⁹ A Riccardus-jelentésben *Gesta Ungarorum christianorum*ként megjelölt szöveg mibenlétével kapcsolatban újabban lásd Buják Gábor: *Keresztény magyarok gesztája.* In: *Interdiszciplinaritás a Kárpát-medencében. I. Külhoni magyar doktorandusz-hallgatók konferencia-előadásaiból.* Bp., 2019. (Concordia Regionum 1) 407–424.

hatása nem szűnik meg 1046-nál: a párhuzamok 1063-ig folytatódnak.⁴⁰ Az *annales* magyar értesüléseinek lehetséges eredetével kapcsolatban azt a gyanút is megfogalmazta, hogy a hírek – legalábbis részben – Gizellától származhattak: a megözvegyült királynéről tudjuk, hogy visszatért szülőföldjére, Bajorországba.⁴¹ A magyarországi történeti hagyomány korai fejlődését vizsgálva Veszprémy László is kitért a német forrás és krónikáink összefüggéseire. Elfogadta egyfelől a feltételezést, miszerint az évkönyv szóbeli híradásokból – vélhetőleg I. András környezetéből érkezett tudósításokból – táplálkozhatott. Másfelől úgy vélte, hogy a krónika információi hamar visszajuthattak Magyarországra, és beépülhettek a krónikatörzsbe. Erre valószínűleg még a IV. Henrik pártfogását élvező Salamon halála előtt (ám mindenképpen 1108 előtt, amikor V. Henrik Álmosnak nyújtott fegyveres segítséget) sor kerülhetett. Annak lehetőségét, hogy az Árpádok történetírója az 1046 utáni események vonatkozásában is merített az évkönyvből, nem vetette el, ám hangsúlyozta, hogy a két szöveg közötti kapcsolat a jelzett dátumot követően jóval kevésbé szoros.⁴²

Szakirodalmi áttekintésünk végére érve a következőket állapíthatjuk meg: az érdeklődés, amelyet a német (és osztrák) medievisztika a szöveg Aventinus-féle másolatának felfedezését követően tanúsított az *Altaichi évkönyv* iránt, hamar alábbhagyott. A forrás keletkezésével kapcsolatban a 19. század utolsó harmadában folytatott vita lezáratlan maradt: a filológiai kutatás a későbbiekben sem vállalkozott – lexikai-stilisztikai vizsgálat révén – az *Altaichi évkönyv* redakciónak egymástól való elkülönítésére, az eltérő forrásokból származó szövegegységek elválasztására. A hazai szakirodalom a német forráskutatás megállapításaira csupán részben támaszkodott, és a kiemelkedő forrásértéke miatt egyébként számos alkalommal citált évkönyv és a magyar elbeszélő hagyomány viszonyával is csak érintőlegesen – egyéb problémák vizsgálata során – foglalkozott. Mivel a fentebb összegzett vélekedések több ponton is eltérnek egymástól, a következőkben újra körbejárom, mit jelenthetünk ki több-kevesebb bizonyossággal azokról a kérdésekről, amelyek a bajor kútfő és a magyar krónikák között mutatkozó szövegpárhuzamok nyomán felmerülnek.

Elsőként is leszögezhetjük: egyértelműen – vagy legalábbis majdnem egyértelműen – eldöntöttnek kell tekintenünk a szövegátvétel irányának kérdését. Nem adhatunk hitelt annak a Csóka J. Lajos által (is) vallott teóriának, miszerint a német tradíció magyarországi ismeretével nem kell számolnunk, és a szövegösszefüggések – az elmélet szerint legalábbis – (kizárólag) azzal magyarázhatóak, hogy az altaichi szerzetesek egy korai magyarországi szerkesztésből merítették információikat.⁴³ Azt, hogy a bajor hagyomány hatást gyakorolt az Árpádok udvarában keletkezett *gestára*, már csupán tartalmi okoknál fogva is bizonyosnak kell tartanunk. Kevés kétség férhet hozzá: a krónikakompozíciónak a Szent

⁴⁰ Kristó Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Bp., 1994. (Irodalomtörténeti füzetek 135) 100–102.; Uő: *Magyar historiográfia*. I. *Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp. 2002. 44., 46–47.

⁴¹ Kristó: *Források kritikája*, [II.] 292–295.

⁴² Veszprémy László: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. Századok* 138 (2004) 338–341. Lásd még uő: *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe)/History writing and historians in Hungary during the Reign of the Arpad Dynasty (Eleventh – Mid Thirteenth Century)*. Bp., 2019. (Rerum fides 2) 74–79.

⁴³ Csóka teóriájának cáfolatára lásd Kristó Gyula: *Legitimitás és idoneitás. Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. Századok* 108 (1974) 587–589.

István halála utáni trónharcokról beszámoló fejezetei számára egy olyan szöveg szolgált forrásul, amelynek nem Orseolo Péter vagy Aba Sámuel, hanem III. Henrik volt a központi alakja. Az állítás alátámasztására legyen itt most elegendő azt megemlíteni, hogy a magyar krónikába a német elbeszélésnek a császár tartózkodási helyét rögzítő értesülései is beszivárogtak: megtudhatjuk, hogy az uralkodó Kölnben ülte meg 1042 húsvétját,⁴⁴ 1044 őszén pedig Regensburgba tért vissza magyarországi hadjárataról.⁴⁵ Ráadásul a krónikakompozíció 76. fejezete meg is jelöli német forrását (*tradunt autem Teutonici*).⁴⁶ Bár a kérdéses részlet nyomán szóbeli híradások felhasználására is gyanakodhatnánk, ezzel a feltételezéssel semmiképpen sem elégedhetünk meg. A két textust összevetve nem lehet kérdéses, hogy az 1040-es évek történéseinek az *Altaichi évkönyv*ben elbeszélte történetiájára épült be – kivonatos és átdolgozott formában – a *gestá*ba, amely a bajor tradíció ötvözte a magyar hagyománnyal. A probléma azonban csupán látszólag egyszerű.

Ha elfogadjuk az *Altaichi évkönyv*nek a magyar elbeszélő hagyományra gyakorolt hatását, rögtön fel kell tennünk két további kérdést. Firtathatjuk egyfelől – ahogyan azt meg is tette a medievisztika –, hogy mikor kerülhettek be az *annales* adatai a krónikakompozíció anyagába. Vizsgálunk kell másfelől – amint arra szintén tett kísérletet a középkorkutatás –, hogy meddig szükséges kapcsolatot sejtjenünk krónikáink és a bajor kútfő között. Az előbbi kérdésre már csupán azért is nehéz volna megnyugtató választ találni, mert a krónikakompozíció szövegrétegeinek egymástól való elkülönítése – mindeddig legalábbis – megoldhatatlan problémának bizonyult filológusaink számára. Az *ösgesta* lejegyzésének lehetséges idejével kapcsolatban több – egymásnak ellentmondó – hipotézis is napvilágot látott, és azt illetően sem uralkodik konszenzus a szakirodalomban, hogy mikor készülhettek el az egyes krónikafolytatások, és hány átdolgozással szükséges számolnunk az V. István-kori szerkesztést megelőzően.⁴⁷ Az alábbiakban három tényezőt szeretnék kiemelni, amelyet egy válaszási kísérlet során mérlegelnünk szükséges.

a) Egyfelől az újabb kutatások fényében aligha tarthatjuk elfogadhatónak Domanovszky Sándor teóriáját, amelynek értelmében a német hagyomány elemei már I. András korában beszivároghattak egy krónikaredakcióba. A medievisztika napjainkban hajlik arra a feltevésre, hogy a krónikairás kezdeteit a 11. század végére vagy a 12. század elejére kell

⁴⁴ Chronici Hungarici compositio, 327. Vö. *Annales Altahenses maiores*, 31.

⁴⁵ Chronici Hungarici compositio, 333. Vö. *Annales Altahenses maiores*, 87.

⁴⁶ Chronici Hungarici compositio, 331. Lásd pl. Kristó: *A történeti irodalom Magyarországon*, 102.

⁴⁷ Az elméletekről áttekintést nyújt Benei Bernadett: *Krónikafolytatások a 13. század elején? Historiográfiai áttekintés*. In: *Micae mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Gál Judit et al. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 6) Bp., 2013. 117–131.; Thoroczkay Gábor: *A magyarországi legendairodalom és történetírás a 14. század közepéig*. In: uő: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Bp., 2016. 184–208. [Eredeti megjelenés in: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp., 2016. 35–41.]

helyezniük: az első *gestaszöveg* Szent László⁴⁸ vagy Kálmán udvarában⁴⁹ jöhetett létre. Veszprémy László úgy fogalmaz, legkorábban Salamon idejében számolhatunk egy korai krónikásmű keletkezésével: megelőzőleg legfeljebb tömör történeti feljegyzések készülhettek.⁵⁰ Aligha kell tehát arra gyanakodnunk, hogy egy, az Aba Sámuel és Péter küzdelmeit részletesebben is előadó, a III. Henrik hadjáratai kapcsán a német hagyományból is táplálkozó elbeszélés nem sokkal az események után, már a 11. század derekán megszületett volna.

b) Fejtegetéseinkbe bevonhatunk egy további szöveget, amely segítségünkre lehet a feltett kérdés megválaszolásában. Műgeln Henrik *Ungarische Chronikja* – amely a kutatás megállapítása szerint egy, a *Budai krónika* családjához tartozó kézirat mellett egy másik, napjainkra elveszett *gestaszövegből* táplálkozhatott⁵¹ – fenntartott számunkra egy híradást, amelyet az *Altaichi évkönyv* egyik közlésével kell rokonítanunk.⁵² A német nyelvre átültetett magyar történet szerint Péter méltatlanul bánt az özvegyen maradt Gizellával: „elvette Kesla királynétól minden birtokát és hatalmát, amije a királyságban volt, és megfosztotta minden méltóságától”.⁵³ Mindez rímelni látszik a bajor kútfő előadására, amelyben a következőket olvashatjuk a velencei származású uralkodó eljárásáról: „Először is azokat a birtokokat, amelyeket férjétől annak életében kapott [ti. Gizella – Cs. J.], s azt a pénzt, amivel még külön rendelkezett, erőszakkal elvette tőle, s arra kényszerítette, hogy megesküdjön: a jövőben az ő engedélye nélkül senkinek semmit sem fog adni.”⁵⁴ A párhuzam azért is szembeötlő, mert a két beszámoló tudósítása eltér a krónika híradásától:

- ⁴⁸ A hipotézist újabban felveti Körmendi Tamás: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. *Századok* 149. (2015) 452. 31. j. A kérdéshez lásd még Bollók János: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: *Philologia nostra. Bollók János összegyűjtött tanulmányai*. Szerk. Mészáros Tamás. Bp., 2013. (Antiquitas – Byzantium – Renascencia 4) 202–204. [Eredeti megjelenés in: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Bp., 1986. 61–75., 309–313.]
- ⁴⁹ Györfly György: A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei* 18 (1969) 224.; Kristó: *A történeti irodalom Magyarországon*, 17.; Uő: *Magyar historiográfia*, I. 30–36.; Thoroczkay Gábor: A magyar krónikairódalom kezdeteiről. In: uő: *Ismeretlen Árpád-kor*, 110–111. [Eredeti megjelenés in: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2010. 30.]
- ⁵⁰ Veszprémy: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink*, 337.; Uő: *Történetírás és történetírók*, 74. Az ősgesta Salamon-kori keletkezésével kapcsolatban lásd továbbá Geric: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, 30–83.; Szovák Kornél: Utószó. In: *Képes Krónika*. [Ford. Bollók János.] Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források) 244–245. A Salamon, Szent László- és Kálmán-kori ősgestát valószínűsítő régibb szakirodalmi állásfoglalásokat is sorra veszi: Kristó: *A történeti irodalom Magyarországon*, 14–17.
- ⁵¹ Hasonló szerkesztésből, mint amiből a *Képes krónika* interpolációt is eredeztetnünk kell. Domanovszky: Műgeln Henrik német nyelvű krónikája, 26–35., 127–131.
- ⁵² Marczali: *A magyar történet kútfői*, 55–56.; Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 605.; Domanovszky: Műgeln Henrik, 31.; Hóman: *A Szent László-kori*, 72., 82.; Geric: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, 81.; Kristó Gyula: Szent István és családja Árpád-kori történetírásunkban. In: uő: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000. [Eredeti megjelenés: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 40 (1972) 70.]
- ⁵³ „... do nam er [sc. Petrus – Cs. J.] dy kungin Kesla all ir wirde und gewalt, die sie in dem reich hett, und entsaczt sie von allen ir wirdickeit.” *Chronicon Henrici de Muegeln*, 153.
- ⁵⁴ ÁKÍF 241. [Ford. Makk Ferenc.] „Nam unius anni tempore tractavit eam honorifice, quo peracto spatio destituit illam omni bono. Primum quidem praedia, quae a marito vivente suscepit, et pecuniam, quam seorsum habuerat, ipse vi abstulit, eamque iurare compulit, ut de residuo nihil daret cuiquam praeter suam licentiam.” „... et reginae Gislae reddere cuncta, quae maritus eius idem Stephanus ei donaverat, quae iste, sicut Petrus, illi pridem abstulerat.” Lásd *Annales Altahenses maiores*, 24. (1041. év), 33. (1043. év).

utóbbi – torz hagyományt közölve – Péter nőtestvéreként jelöli meg a királynét, aki öccse hatalomra kerülésének érdekében Vazul megvakíttatásától sem riadt vissza.⁵⁵ Mivel nem szükséges azt feltételeznünk, hogy a 14. századi mesterdalnok a kérdéses ponton német forrást használt volna – magát az *Altaichi évkönyvet* vagy egyéb szöveget –,⁵⁶ a passzus nyomán azt a sejtést fogalmazhatjuk meg, hogy a Mügelin forrásául szolgáló *gesta* fogalmat a bajor *annales* nyomán – és a krónikakompozíció előttünk ismert beszámolójával ellentétes módon – tudósított Gizella sorsáról.⁵⁷ Mindebből az következik, hogy legkésőbb arra az időre, amikorra Mügelin forrásának keletkezését helyezni kell, már biztosan számolhatunk a bajor *annales* adatainak magyarországi megjelenésével. A *Budai krónika* szövegéhez képest mutatott többletek – amelyek rokoníthatók a *Képes krónika* interpolációival – a német nyelvű krónikában Szent László korától 1167-ig ívelnek: a kutatás ennek nyomán egy, a 12. század végén – a 13. század elején lejegyzett *gestát* valószínűsített a német nyelvű elbeszélés szóban forgó információinak hátterében.⁵⁸ Ezen a ponton kell megjegyeznünk: Kristó – lényegében véleményének bővebb indoklása nélkül – úgy foglalt állást, hogy az *Altaichi évkönyvet* ez a Mügelin nyomán körvonalazódó, általa „keresztény magyarok *gestája*”-ként megnevezett szerkesztés aknázza ki először.⁵⁹ Nem tudunk ugyanakkor olyan argumentumról, amely kizárná, hogy a magyar krónika már ezt megelőzően kontaminálódhatott a német hagyománnyal.

c) Ugyancsak figyelmet érdemel az a tény, hogy az *Altaichi évkönyv* nem számított széles körben ismert forrásnak a középkorban.⁶⁰ Míg Giesebrecht véleménye szerint az *annales* első, 1033-ig terjedő szakasza eljuthatott Hersfeldbe vagy Hildesheimbe,⁶¹ addig a kútfő értékesebb, önálló fogalmazatú egységei – egészen a humanista történetírásig – semmiféle hatást nem látszottak gyakorolni a német elbeszélő tradícióra. Az elbeszélés ismerete egyedül Altaich 13. századi történetírójánál, Hermann-nál mutatható ki.⁶² Ezért értékelte különösen is meglepő tényként a kutatás, hogy a forrás magyar vonatkozású részletei utat törtek maguknak krónikásirodalmunkba. Amennyiben magának az *Altaichi évkönyvnek* a közvetlen befolyását feltételezzük Magyarországon (a következőkben még visszatérünk arra a kérdésre, hogy valóban így szükséges-e eljárunk), azt a kérdést is

⁵⁵ *Chronici Hungarici compositio*, 320., 322–323.

⁵⁶ Domanovszky a Gizellával kapcsolatos adalék esetében elvetette annak lehetőségét, hogy az *Altaichi évkönyv* közvetlen hatást gyakorolt volna Mügelinre. Lásd Domanovszky: Mügelin Henrik, 31. A bajor *annales* egyébként sem számított ismert forrásnak a német területek későbbi krónikásai előtt, vö. Veszprémy: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink*, 341.

⁵⁷ Kristó: Szent István és családja, 212., 224. A kérdéshez lásd továbbá Csákó Judit: *Kegyess királyné vagy „roszszakarát mérgével teli vipera”? Megjegyzések Bajorországi Gizella krónikásirodalombeli portréjához. Századok 152 (2018) 543–590.*

⁵⁸ Pauler Gyula: *Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok 17 (1883) 108. 8. j.*; Domanovszky Sándor: *A Budai Krónika. Századok 36 (1902) 824–827.*; Kristó: *A történeti irodalom Magyarországon*, 96–97.; uő: *Magyar historiográfia*, I. 44. A kérdéshez lásd még Dániel Bagi: *Bemerkungen zum Grazer Handschriftenfragment der Ungarnchronik Heinrichs von Mügelin*. In: *Hungary and Hungarians in Central and East European Narrative Sources (10th–17th Centuries)*. Ed. Dániel Bagi et al. Pécs, 2019. 159–172.

⁵⁹ Kristó: *A történeti irodalom Magyarországon*, 100–102.

⁶⁰ Erre figyelmeztet Veszprémy: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink*, 341.; Uő: *Történetírás és történetírók*, 79.

⁶¹ *Annales Altahenses maiores*, XIII–XIV. [Wilhelm von Giesebrecht bevezető tanulmánya.]

⁶² Uo. XVII.

vizsgálunk kell, hogy mely periódusban létesülhetett kontaktus a bencés apátság és Magyarország között. A szakirodalmi vélekedések áttekintése során már szóba került két lehetőség. Kapcsolatot teremthetett egyfelől a bajorországi egyházi intézmény és Magyarország között Remete Günther személye. A niederaltaichi monostor egykori lakójáról István király legendái is elárulják, hogy az uralkodó az ő közreműködésével alapította meg – legvalószínűbben az 1010-es évek közepe és 1023 között⁶³ – a bakonybéli apátságot:⁶⁴ abból azonban, hogy a közösség templomának éppen úgy Móric vértanú lett a patrónusa, mint ahogyan Niederaltaichot is a birodalmi szent tiszteletére alapították, még nem következnek teljes bizonyossággal az, hogy a két egyházi intézmény (vagy a bajorországi közösség és általában véve a magyar bencések között) valóban közvetlen összeköttetés állt volna fenn,⁶⁵ amely Günther halálát követően – vagyis az évkönyv születésének időszakában – is folytatódott. A Bajor-erdőben remeteséget alapító szent mellett még egy személyről feltételezhetjük, hogy összekötő kapocs lehetett Altaich és Magyarország között: nem másról van szó, mint Nordheimi Ottórol, aki 1065-ben az apátság kegyura lett.⁶⁶ A IV. Henrik akaratából Salamont a magyar trónra helyező sereg élén álló bajor hercegről Hersfeldi Lampert elbeszéléséből tudhatjuk meg, hogy az 1063. évi katonai akciót követően Anasztáziától – I. András özvegyétől és a gyermek király anyjától – hálaképpen értékes ajándékot kapott: az Árpádok neki adományozott fegyverét a forrás Attila kardjaként jelöli meg.⁶⁷ Mindezek nyomán az is elképzelhető volna tehát, hogy az évkönyv (valamely redakciójának) kézírata Ottó közvetítésével került a magyar királyi udvarba. Ennek valószínűségét ugyanakkor némileg csökkentheti, hogy az *annales* nem éppen a szerzetesközösség és a herceg jó kapcsolatáról látszik árulkodni: a korszak eseményeit elbeszélő krónikás meglehetősen pejoratív hangnemben szól Nordheim grófjáról.⁶⁸ Az elmondottak alapján mindenesetre inkább azt a megoldást tarthatjuk valószínűnek, hogy az altaichi bencések vezette évkönyv valamely szerkesztése már a 11. század második felében, nem sokkal a lejegyzését követően eljutott Magyarországra. Mindebből az is következik, hogy alighanem hitelt adhatunk Veszprémy László feltevésének, amely szerint a kútfő anyaga korán beépülhetett a krónikatörzsbe: a német forrást felhasználó *gestairó* alkalmasint a 11. század utolsó évtizedeiben vagy a 12. század elején működhetett. Mivel a birodalmi monostorral maguk a császárok is jó kapcsolatot ápoltak, Veszprémy azon ötletét is érdemes fontolóra vennünk, miszerint a forrás Magyarországra kerülésében Salamon 1074 után is fennálló német összeköttetéseknek (vagy az V. Henrik pártfogását kereső Álmos kontaktusainak) lehetett szerepe.⁶⁹

⁶³ Körmendi: Remete Günther, 16.

⁶⁴ Legendae s. Stephani regis. [Ed. Emma Bartoniek.] In: SRH II. 388., 422.

⁶⁵ Körmendi: Remete Günther, 17.

⁶⁶ *Annales Altaichenses maiores*, 71., 76.

⁶⁷ *Lamperti monachi Hersfeldensis opera*. Ed. Oswaldus Holder-Egger. Hannoverae–Lipsiae, 1894. (MGH SS rer. Germ. 38) 130.

⁶⁸ *Annales Altaichenses maiores*, 73., 77.; Ehrenfeuchter: *Die Annalen von Niederaltaich*, 91–92.; Max Manitius: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. I–III. München, 1911–1931. II. 397.

⁶⁹ Veszprémy: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink, 340–341. Lásd még uő: *Történetírás és történetírók*, 78–79.

A második kérdés, amelyre röviden ki kell itt térnünk, az, hogy szükséges-e – Hóman Bálint ötletének⁷⁰ megfelelően – azzal számolnunk, hogy az évkönyv 1051–1063 közötti szakasza is hatást gyakorolt a magyarországi krónikaszerkesztésekre. A kérdés részletesebb vizsgálata túlmutat jelen dolgozat keretein,⁷¹ annyit azonban a Hóman által felsorakoztatott és a véleménye szerint párhuzamba állítható passzusokon⁷² végigtekintve is leszögezhetünk: szövegszerű egyezéseket nem tapasztalhatunk az *annales* és a krónikakompozíció között (meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *gesta*író az 1041–1046 közötti tudósításokat is átformálja). Tartalmi egybeesések kétségkívül akadnak, ám ezek egyfelől jóval csekélyebb mértékűek, mint ahogyan azt a Szent István halála utáni trónharcokról szóló beszámolók esetében tapasztalhatjuk, másfelől pedig – egyes esetekben – szükség-szerűek is lehetnek, hiszen forrásaink azonos eseményekről számolnak be. Létezik olyan szakirodalmi álláspont, amely a német és a magyar forrásban jelentkező azonosságokra eltérő magyarázatot kínál, mint az évkönyv megfelelő szövegegységének a krónikás által történt kiaknázása.⁷³ Horváth János a krónikának az oklevelek szövegére emlékeztető szóhasználata – elsősorban az *anathema*-formula jelentkezése – miatt jutott arra a következtetésre, hogy a *gesta*írónak, aki az 1051–1052. évi német hadjáratok és azt néhány évvel követő békekötés történetét írásba foglalta, a megállapodásnak a német uralkodói kancellárián megfogalmazott textusa állhatott a rendelkezésére.⁷⁴ A gondolatmenetet Gerics József vitte tovább: szerinte az *Altaichi évkönyv* és a krónikakompozíció előadásainak hasonlósága⁷⁵ abból fakadhat, hogy mindkét forrás szerzője az említett – hipotetikus – békeokmányból merített. Az elmondottakhoz Gerics azt is hozzátette: a narratív kútfőknek a hadi eseményekkel kapcsolatos elbeszéléseit már kevésbé tartja egymással

⁷⁰ Hómant megelőzően – a kérdés részletesebb tárgyalása nélkül – Marczali Henrik is számolt egyébként az évkönyv 1046 utáni szakaszainak magyarországi ismeretével. Lásd Marczali: *A magyar történet kútfői*, 53.

⁷¹ Hasonló vizsgálathoz szolgál előtanulmányul Ignác Ágoston dolgozata. Lásd Ignác Ágoston: Adalékok a Képes Krónika 97. és 98. fejezetének tartalmi elemzéséhez. In: *Specimina Operum Iuvenum 5. Szemelvények 4. Válogatás a PTE BTK XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2017) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből*. Szerk. Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás. Pécs, 2017. 129–143.

⁷² Hóman: *A Szent László-kori*, 84.

⁷³ Ezeket röviden ismerteti Gerics: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, 49–51.

⁷⁴ Ifj. Horváth: *Árpád-kori latinnyelvű*, 309. 11. j.

⁷⁵ „Cesar [...] misit ad Andream regem et Belam ducem, rogans perpetue pacis firmitatem. Dicebat enim quod si rex Andreas securum ei iter preberet ad revertendum et exercitui suo fame oppresso subsidia vite largiretur, ipse nunquam Andree regi et successoribus eius inimicaretur et nunquam amodo regem Hugarorum dictis vel factis aut consilio ledere attemptaret. Sed etiam si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret. Filiam quoque suam Sophiam Salomoni filio regis Andree daret in uxorem propter perpetue pacis federa firmius roboranda.” *Chronici Hungarici compositio*, 349–350.; „... rex Andreas, mittens ad eum legatos, petivit ab eo, ut Sophiam filiam suam Salomoni filio suo matrimonio copulandam, ut promiserat, concederet. Cesar autem quemadmodum iureiurando promiserat, fideliter conplevit. Regalibus itaque nuptiis iuxta fluvium Morua celebratis et federibus pacis firmiter roboratis cesar et rex cum gaudio sunt reversi.” *Uo.*, 351. Vö. „His diebus legati Ungarorum sepissime veniebant pacemque fieri postulabant, et ut hec verior firmiorque haberetur in posterum regis sororem filio domini sui, nomine Salomoni, dari postulabant in coniugium. Hoc ubi tandem regni primatibus complacuit, rex cum matre in fines Ungarie venit, utriusque regni primores iureiurando pacem firmare fecit, sororem tradidit et mox se in Franciam recepit.” *Annales Altahenses maiores*, 54–55. (1058. év.) Az eseményekre lásd Pauler: *A magyar nemzet története*, I. 105.

rokoníthatóknak. A császári sereg 1051. évi vértesi kudarcának krónikabeli leírása sokkal inkább emlékeztet a bajor *annales* egy korábbi, az 1030. évi német vereségről szóló tudósítására.⁷⁶ Adódhatna tehát a következtetés: a bajor *annales* Magyarországon talán csupán 1046-ig ismert szövege stílusában, megfogalmazásában gyakorolt hatást a későbbi eseményeket elbeszélő krónikás(ok)ra.

A helyzet azonban korántsem egyértelmű. Madzsar József figyelt fel arra a párhuzamra, amely a krónikának az 1044–1045. év történéseiről beszámoló passzusai és a Salamon 1063. évi trónra kerüléséről szóló híradás között mutatkozik.⁷⁷ Gericis az ötletet ugyancsak azon hipotézis alátámasztása érdekében idézte fel, miszerint a Szent István halála utáni trónharcok történetét elbeszélő *gesta* 1046-ig aknázza ki az évkönyv szövegét. Szerinte a sógora támogatásáért folyamodó Salamon hatalomra lépéséről tudósító krónikafejezet korántsem a niederaltaichi *annales*nek az azonos eseményekre vonatkozó közléséből táplálkozik, hanem Péter ugyancsak a krónikában olvasható (egyébként az altaichi *annales* szövegére visszavezethető) históriájából.⁷⁸ Kristó Gyula azonban éppen ellentétes irányú kapcsolatot tételezett fel a két király trónra helyezéséről szóló beszámolók között: úgy vélte, Salamon története hatott – mégpedig az *Altaichi évkönyv* előadásában – a Péter 1044. évi fehérvári bevonulását elbeszélő krónikafejezetre. Álláspontja szerint Fehérvár megnevezése között a két tudósításban mutatkozó párhuzam – mindkét szöveg a város német nevét jelöli meg („ad Wizinburg, quae est regni sui metropolis” / „Albam [...], que Teutonice Veyzmburg dicitur, que est principalis sedes regni Hungarie”)⁷⁹ – önmagában is bizonyítja, hogy az évkönyv 1063-ig terjedő anyaga gyakorolt hatást a krónikaszerkesztésre.⁸⁰

Az *Altaichi évkönyv* magyarországi felhasználásával kapcsolatban felmerülő számos kétség ellenére is nagy biztonsággal állíthatjuk: a német hagyomány – inkább korai, mint kései időpontban – hatást gyakorolt a magyar krónikaszerkesztésre. Mindeddig nem foglalkoztunk azonban azzal a kérdéssel, hogy melyek lehettek magának a bajor kútfőnek a

⁷⁶ Gericis: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, 49–50.

⁷⁷ Madzsar József: *A II. Géza korabeli Névtelen. Székfoglaló*. Bp., 1926. (Értekezések a történeti tudományok köréből 24) 12. A krónika így ír Péternek a trónra történt visszahelyezéséről: „Indeque cum omni multitudine sua Albam venit, que Teutonice Veyzmburg dicitur, que est principalis sedes regni Hungarie. Ibi ergo cesar imperiali honore et latissimo preparatu ab Ungaris honoratus Petrum regem regali corona plenarie restitutum et sacris insignibus sancti regis Stephani more regio decoratum in regali throno suo deducens, in basilica gloriose genitricis Dei semper Virginis Marie regaliter sedere fecit et ibidem regem Hungaris et Hungaros regi conciliavit concessitque petentibus Vngaris Hungarica scita servare et consuetudinibus iudicari.” *Chronici Hungarici compositio*, 333.; „Sequenti vero anno reversus est ceasar in Hungariam, cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum Hungarie cum deaurata lancea tradidit coram Hungaris simul et Teutonicis.” Uo. 334. Salamon koronázásáról a következőket olvashatjuk: „Rex itaque Salomon cum imperatore sine difficultate intravit in Hungariam rege orbatam et securus venit in civitatem regiam Albam, ibique ab omni clero et populo totius Hungarie honorificentissime susceptus est. Concionatus est autem imperator ad universum cetum Hungarorum pro genero suo rege Salomone pacemque inter eos reformatam iusiurandum religione interposita confirmavit. Regem autem Salomonem in paterno solio glorie coronatum cum assensu et clamatione totius Hungarie a rege Salomone largissime remuneratus prospere rediit ad propria.” Uo. 361–362.

⁷⁸ Gericis: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, 50–51.

⁷⁹ *Annales Altaenses maiores*, 63.; *Chronici Hungarici compositio*, 333.

⁸⁰ Kristó: *A történeti irodalom Magyarországon*, 100–102. Lásd még Veszprémy: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink*, 338.; Uő: *Történetírás és történetírók*, 76.

forrásai a magyarországi eseményekkel, illetve a német beavatkozási kísérletekkel kapcsolatban. A probléma szemügyre vétele annak a kérdésnek a megválaszolásához is közelebb vihet bennünket, hogy a niederaltaichi bencések történeti feljegyzései előttünk is ismert formájukban állhattak-e vajon a krónikás rendelkezésére, vagy egy korábbi redakció (esetleg egy, a bajorországi apátság szerzetesei által is kiaknázott szöveg) kerülhetett Magyarországra.

Először is megállapíthatjuk: az információk nem erednek feltétlenül egyetlen forrásból. Háttérükben vélhetőleg számolnunk kell magyar tájékoztatással: mielőtt azonban az értesülések magyar eredetével kapcsolatos lehetőségeket számba vennénk, lássuk, a forrás kínál-e fogódzót a szempontunkból érdekes történések német kútfőivel kapcsolatban. Rögtön leszögezhetjük: a német eredetű híreket sem kell feltétlenül írásbeli természetűeknek ítélnünk. Giesebrecht az évkönyvrónak (korábban láthattuk, hogy a kritikai kiadás készítője az 1033–1073 közötti egységet egyetlen szerző alkotásának vélte) a magyar ügyekben mutatott különös tájékozottságát azzal magyarázta, hogy a német uralkodók számára, akik a kérdéses periódusban több alkalommal is vezettek hadjáratot a Kárpát-medence területére, a fel- és a visszavonulás során szállást nyújthatott a bajorországi monostor.⁸¹ A teória értelmében az annalista a szerzetesközösség első kézből szerzett – a hadjáratok résztvevőitől hallott – értesüléseit foglalhatta tehát írásba. Elképzelhetetlennek kell azonban tartanunk, hogy 1073 táján a bajorországi kolostor bencései olyan élénkséggel emlékezhetek volna vissza a harminc esztendővel korábbi történésekre (amelyeket ráadásul személyesen nem is éltek át), hogy arról az *annales*ünkhöz hasonló részletességgel számoljanak be. Azt kell sejtenuünk, hogy az altaichiak vagy folyamatosan vezették feljegyzéseiket – tehát bizonyos időközönként írásba foglalták a híreket, amelyek esetleg valóban a Magyarországon megfordult, a hadjáratokról visszatért személyek révén jutottak el hozzájuk –, vagy olyan írott forrás alapján dolgoztak, amely kortárs beszámolót kínált III. Henrik katonai akcióiról.

Ha írott forrást keresünk az *annales* témánk szempontjából érdekes passzusainak a háttérében, a szakirodalom részben már érintett teóriáit kell itt újra görcső alá vennünk. Ahogyan arról már volt szó, az *Altaichi évkönyv* keletkezésének kérdését vizsgáló német kutatás úgy vélte, hogy kizárólag az *annales* 1041–1046 közötti szöveg egysége gyakorolt hatást a magyar krónikákra. A megállapítás nyomán adódott a következtetés: nem magában az *Altaichi évkönyv*ben szükséges az Árpádok udvarában lejegyzett hagyomány forrását látnunk, hanem egy, a niederaltaichi szerzetesek által is használt szövegben. Előbb Zeissberg, majd pedig Rademacher vizionált egy olyan – napjainkra elveszett – elbeszélést, amely 1046-ig ívelhetett, s középpontjában III. Henrik regnálása, illetve a német uralkodó magyar hadjáratai állhattak.⁸² Mi szólhat – a magyar elbeszélő hagyománnyal mutatott összefüggés argumentumán túl – egy hasonló írásmű egykori léte mellett?

A császár cselekedeteit előadó önálló *gesta* teóriája – egyelőre a krónikakompozíció tanúságának a vizsgálatba való beemelése nélkül – már Heinrich Kitt tollából megszületett. A dolgozat, amely az *annales* egyes rétegeit kísérte meg egymástól elkülöníteni, az

⁸¹ *Annales Altahenses maiores*, XVI. [Wilhelm von Giesebrecht bevezető tanulmánya.]

⁸² Zeissberg: Über das Verhältniss, 496–505.; Rademacher: Zur Kritik Ungarischer Geschichtsquellen, 397–406.

1041–1056 közötti szövegegységre tekintett önálló redakcióként. A császár históriáját írásba foglaló történetíró személyére Kittnek konkrét jelöltje is volt: a tegernseei monostor története említést tesz ugyanis egy bizonyos Ellinger apátról, aki 1041-ben – miután Nicker freisingi püspök a tisztségében felfüggesztette őt – Altaichba ment, ahol könyvek írásával töltötte száműzetésének idejét.⁸³ Azt, hogy az évkönyv jelzett részét önálló fogalmazatnak kell tartanunk, a filológiai tanulmány szerint két érv támaszthatja alá. Tekintetbe kell vennünk egyfelől a tézis mellett hozható tartalmi argumentumokat. Kitt kiemelte: a szóban forgó előadás központi szereplője, hőroza egyértelműen a német uralkodó, aki – ahogyan azt a szöveg több ponton is hangsúlyozza – Isten akaratából győzedelmeskedik az ellenfelein. Az elbeszélés elsősorban Henrik dicsőségének kíván emléket állítani: a kutató ezzel az írói szándékkal magyarázza, hogy a császár kudarcai – így az 1051–1052. évi magyarországi hadjáratok sikertelensége – kisebb hangsúllyal jelennek meg az évkönyv lapjain. A másik argumentum, amely a német király *gestájának* egykori léte mellett szólhat, stilisztikai jellegű. Arra, hogy az *annales* előadásába rímes prózában íródott betétek ékelődnek, már Ernst Ehrenfeuchter ráirányította a figyelmet.⁸⁴ Kitt rámutatott, hogy a rímes szakaszok elsősorban azoknak a passzusoknak a sajátjai, amelyek Henrik győzedelmes hadi vállalkozásairól számolnak be. Innen a feltételezés: a német uralkodó cseh és magyar hadjáratainak históriája, amelynek anyaga az *Altaichi évkönyv*be is utat tört magának, egy verses elbeszélés lehetett.⁸⁵

Míg az elmélet azon része, amely szerint az *annales* vonatkozó egységének feljegyzései III. Henrik alakja köré épülnek, valóban elgondolkodtatónak bizonyulhat,⁸⁶ addig Kitt hipotézisének egyéb pontjai több problémát is felvetnek. Már Lindner kétségbe vonta az Ellinger szerzőségével kapcsolatos teóriát. Véleménye szerint a 15. századi krónika adaléka, miszerint a hivatalát elhagyni kényszerülő tegernseei apát a niederaltaichi bencések vendégszeretetét élvezte, korántsem elégséges ahhoz, hogy a közösséget a gorzei szellemen megreformáló Ellingert egy, a császár cselekedeteit megéneklő redakció szerzőjeként tartsuk számon.⁸⁷ Valóban: a tegernseei feljegyzések közlését – amelynek értelmében az egyébként költőként is számon tartott egykori apát könyvekkel foglalatoskodott Altaichban – nem kell feltétlenül irodalmi tevékenységre vonatkoztatnunk: Ellinger a kolostora *scriptorium*ában készült reprezentatív kódexek illusztrátoraként⁸⁸ ugyancsak hírnevet szerzett magának. Szintén nehézségekbe ütközünk, ha a verses betétek jelenléte alapján kíséreljük meg egy elveszett rímes krónika körvonalait vázolni. Azt ugyanis már Kitt is jelezte, hogy rímes prózában íródott passzusokat az *annales* 1056 utáni anyagában is találunk. A jelenségre azt a magyarázatot látszik szolgáltatni, hogy az 1063. évi magyar

⁸³ *Chronica dominorum abbatum huius Tegernseensis monasterii*. Közlését lásd *Thesaurus anecdotorum novissimus seu veterum monumentorum, praecipue ecclesiasticorum, ex Germanicis potissimum bibliothecis adornata collectio recentissima*. I–VI. Ed. Bernardus Pez. Augustae Vindelicorum – Graecii [Grätz] 1721–1729. III. 511.

⁸⁴ Ehrenfeuchter: *Die Annalen von Niederaltaich*, 86–87.

⁸⁵ Kitt: *Die Entstehung der Altaicher Annalen*, 78–83.

⁸⁶ Az *Altaichi évkönyv* uralkodóábrázolásával kapcsolatban lásd Varga Gábor: *Heinricus III. rex pacificus. Az Árpádok és a Német-Római Birodalom uralkodóinak kapcsolatáról*. *Aetas* 22 (2007) 3. sz. 35–58.

⁸⁷ Lindner: *Ueber die Annalen von Nieder-Altai*ch, 559.

⁸⁸ A[lois] Schmid: Ellinger. In: *LexMA* III. 1848–1849.

hadjárat sikerét megéneklő annalista – szerinte Vencel altaichi apát – ugyanazt a formát alkalmazta IV. Henrik vállalkozására, mint amit az évkönyv korábbi redakciójának hasonló tárgyú híradásaiban fellelt.⁸⁹ Lindner azonban, aki a rímes próza jelentkezésére további – a magyarországi katonai beavatkozásokhoz nem köthető – passzusokat is felsorakoztat, nem ért egyet az állásponttal. Mivel a verses betétek – 1041-től – az *annales* egészét jellemzik, ezek nyomán nem következtethetünk arra, hogy kizárólag az 1056-ig terjedő szakasz vonatkozásában egy rímekbe szedett hőstörténet állt volna az évkönyvíró rendelkezésére.⁹⁰

Az elmondottak azonban még nem zárják ki, hogy valóban kell olyan forrással számolnunk, amelyet a III. Henrik magyar hadjáratairól (is) tudósítani kívánó annalista a témával kapcsolatban hasznosított. Erről tanúskodhat – ahogyan azt a szakirodalom is felvetette – Aventinus *Annales Boiorum*, amely témánk vonatkozásában nem egy olyan adalékot szolgáltat, amely sem az *Altaichi évkönyv*ben, sem pedig az egyéb, előttünk ismert forrásokban nem szerepel.⁹¹ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a humanista történetíró magyar értesüléseivel és azok (lehetséges) eredetével kapcsolatban – Otto Rademacher 1887-ben publikált tanulmánya mellett – egy újabb vizsgálat eredményei is a rendelkezésünkre állnak. Nemrégiben Kis Iván görcső alá vonta a 16. századi munkában az államalapítás korától Orseolo Péter haláláig terjedő évtizedek magyar adalékait. A dolgozat eredményeit a következőképpen összegezhetjük: az 1038–1046 közötti eseményekről Aventinus Reichenau Hermann krónikája,⁹² az *Altaichi évkönyv*, valamint a magyar krónika valamely variánsa (alkalmasint a Thuróczy-krónika) nyomán tudósít, ám három fő forrása tanúságát egyéb helyről is kiegészíti. Ahogyan arra már megelőzőleg Rademacher is felfigyelt, a szövegegység viszonylag magas számban tartalmaz olyan momentumokat, amelyek sem a német forrásokban, sem a magyar krónikákban nem szerepelnek. Nem zárhatjuk ki, hogy esetenként Aventinus saját invencióival van dolgunk, ám az ismeretlen eredetű információk magas száma – mintegy tizenhárom többletadalékról van szó – azt sejteti: a 16. századi történetíró a császár magyarországi hadjáratai kapcsán egy azóta elveszett forrás nyomán is tájékozódhatott.⁹³ Csupán sejtésként fogalmazhatjuk meg, hogy ezt a szöveget azonosnak kell tartanunk azzal az elbeszéléssel, amelyből az *Altaichi évkönyv* megfelelő egységének összeállítója is merített, amikor a Szent István halála utáni trónharcokról beszámolt. A feltételezést ugyanakkor, hogy a magyar krónikák számára is közvetlenül ez a hipotetikus mű szolgált volna forrásul – a nideraltaichi bencések feljegyzései helyett –, már nem feltétlenül látom igazolhatónak.

⁸⁹ Kitt: Die Entstehung der Altaicher Annalen, 96–102.

⁹⁰ Lindner: Ueber die Annalen von Nieder-Altaich, 559–560.

⁹¹ Otto Rademacher: *Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte*. Merseburg, 1887. (Schulnachrichten. Dom-Gymnasium zu Merseburg) 8–9.

⁹² Sandra Lehner: Hermann of Reichenau [Herimannus Contractus (the Lame); Herimannus Augiensis (of Reichenau)]. In: EMCh I. 780.

⁹³ Otto Rademacher: Aventin und die ungarische Chronik. *Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde* 12 (1887) 563–566., 572–573.; Kis Iván: Johannes Aventinus magyar vonatkozású információi. A bajor humanista történetíró szavahihetőségének problémája. *Fons* 24 (2018) 70–81. Lásd továbbá uő: Johannes Aventinus feljegyzései Orseolo Péter és Aba Sámuel uralkodásairól: Egy elveszett középkori krónika körvonalai. In: *Magister historiae*, III. 101–122.

Végezetül itt kell megemlítenünk azt az elképzelést, amely a Szent István halála utáni trónharcok történetének egy másik jelentős forrását, Reichenau Hermann krónikáját hozza összefüggésbe az altaichi feljegyzésekkel. A két elbeszélés tartalmi párhuzamai alapján – amelyeket 1036 és 1054 között vélt kimutathatóknak – már Ehrenfeuchter megfogalmazta a vélekedést, hogy a Bodensee szigetén alapított apátságban keletkezett történeti munka és a niederaltaichi szerzetesek egyazon kútfőből meríthették III. Henrik magyar és német hadjáratainak történetét.⁹⁴

Mindeddig azt a kérdést jártuk körbe, hogy miféle német forrásból kell származtatnunk az *Altaichi évkönyv* Aba Sámuel és Orseolo Péter korával kapcsolatos feljegyzéseit. Míg egy frott német kútfő létét kérdésesnek kell tekintenünk – legerősebben Aventinus tanúsága szólhat mellett, hogy III. Henrik beavatkozási kísérleteit egy korai szöveg is elbeszélhette –, addig biztosra kell vennünk, hogy a bajor *annales*ben olvasható értesülések háttérben szükséges közvetlenebb magyar tájékoztatást is sejtünk. Az ország belső viszonyainak a szereplők – az előkelők – megnevezéséig terjedő⁹⁵ ismerete arra vall, hogy nem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, amely kizárólag a német uralkodók magyar hadjárataiban részt vett személyek vallomását sejtí az 1041–1046 közötti szöveg-

⁹⁴ Ehrenfeuchter: Die Annalen von Niederaltaich, 59–66. Lásd még Kitt: Die Entstehung der Altaicher Annalen, 83. Ezen a ponton szükséges megjegyezni: a szakirodalom az *Altaichi évkönyv* keletkezésével kapcsolatos diskusziótól függetlenül is egymásnak nemegyszer ellentmondó álláspontokat fogalmazott meg Reichenau Hermann krónikájának azon szövegegységével kapcsolatban, amely a bajor *annales*hez hasonlóan közel kortárs forrásként szolgált adalékokat a Szent István halála utáni trónharcokról. A Krisztus születésétől 1054-ig ívelő *Chronicon de sex aetatibus mundi* megfelelő információit lásd *Herimanni Augiensis Chronicon*. Ed. Heinricus Pertz. In: MGH SS V. 123–127.; Reichenau Hermann: Krónika a világ hat korszakáról. [Ford., bev., jegyz. Kristó Gyula.] In: ÁKÍF 223–224. Harry Bresslau kútfőnk értesüléseit – legalábbis részben – egy hipotetikus sváb őskronikára kísérte meg visszavezetni. Teóriája értelmében filológiai rokonságot kell sejtünk a reichenau világrónika és Wipo *Gesta Chuonradi imperatoris* vagy a *Nagyobb Sankt Gallen-i Évkönyv (Annales Sangallenses maiores)* 1025–1044 közötti szövegállománya között: Konrád császár biográfiája és az ismeretlen annalista – ahogyan Hermann is – az elveszett forrásból meríthettek értesületeket. Bresslau szerint szintén a feltételezett őskronikából kölcsönözhetette információit az ugyancsak Reichenauban összeállított *Chronicon Suevicum universale*, amely történeti munkát azonban egyesek Hermann krónikájának kivonataként, mások pedig a közvetlen forrásaként értékelték. Utóbbi hipotézist képviseli Rudolf Pokorny, aki szerint létezhetett – ha a Bresslau feltételezte sváb őskronika teóriáját el is kell vetnünk – egy úgynevezett reichenau információmag (*Reichenauer Materialkern* vagy *Chronicon Augiense minus*). Ezek a napjainkra elveszett feljegyzések épülhettek be az 1043-ig ívelő *Chronicon Suevicum universale* (avagy *Chronicon Augiense maius*) anyagába, amely azután Hermann-nak is a rendelkezésére állt. Pokorny elméletében szerepel ugyanakkor egy további szöveg is, amely nem maradt korunkra: egy, az 1025–1044 közötti időszak vonatkozásában információkat tartalmazó hipotetikus évkönyvről van szó, amelyet Hermann mellett Wipo és a Sankt Gallen-i annalista is kiaknázhattak. Lásd Harry Bresslau: Beiträge zur Kritik deutscher Geschichtsquellen des 11. Jahrhunderts. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 2 (1877) 539–596.; Franz-Joseph Schmale: Die Reichenauer Weltchronistik. In: *Die Abtei Reichenau. Neue Beiträge zur Geschichte und Kultur des Inselklosters*. Ed. Helmut Maurer. Sigmaringen, 1974. (Bodensee-Bibliothek 20) 132–149.; Rudolf Pokorny: Das Chronicon Wirzburgense, seine neu aufgefundene Vorlage und die Textstufen der Reichenauer Chronistik des 11. Jahrhunderts. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 57 (2001) 63–93., 476–489. Az egyes források kapcsán lásd továbbá a *Repertorium „Geschichtsquellen”* megfelelő szócikkeit: <https://www.geschichtsquellen.de/werk/406> ; <https://www.geschichtsquellen.de/werk/476>; <https://www.geschichtsquellen.de/werk/1206>; <https://www.geschichtsquellen.de/werk/2774>. (A letöltés ideje: 2021. február 4.)

⁹⁵ Lásd pl.: „Harum rerum summa a duobus regni principibus est perpetrata quorum unus Ztoizla nomen habuit, alter Pezil dicitur fuit.” *Annales Althahenses maiores*, 26.

egység részletes tudósításainak/az 1041–1065 között jelentkező magyar adatoknak a hátterében. (A magyar eredetű információk – legalábbis részben – a német császár hipotetikus *gestájának* a közvetítésével is beszivároghattak az évkönyvbe.) Győry János és Csóka J. Lajos az *Altaichi évkönyv*, Jakubovich Emil pedig az Aventinusnál olvasható „többletek” alapján⁹⁶ helyezkedett arra az álláspontra, hogy a magyar földről származó híradások mögött a legkorábbi magyarországi *gestaszerkesztés*⁹⁷ nyomait kell felfedeznünk, azonban a kutatás napjainkban egyértelműen elveti az írott tájékoztatás lehetőségét. A szóbeli információáramlás útjaira lényegében hasonló eshetőségeket képzelhetünk el, mint amilyeneket a német forrás Magyarországra kerülésével kapcsolatban már ismer tettünk. Ha a híradásokat nem kell maradéktalanul I. András környezetéből származtatnunk,⁹⁸ akkor arra is gyanakodhatunk, hogy a szülőföldjére visszatért királyi özvegy, Gizella állhatott az értesülések egy részének hátterében.⁹⁹

Bár az *Altaichi évkönyv* önálló fogalmazatú(nak tekintett) részei nyomán felmerülő filológiai problémák másfél évszázada foglalkoztatják a kutatást, áttekintésünk végére érve elmondhatjuk, hogy a bajor kútfő keletkezésére és a forrás magyarországi felhasználására vonatkozó kérdések közül több máig tisztázásra vár. A német elbeszélésnek a Szent István halála utáni trónharcok történetét előadó egysége kapcsán valószínűsíthetjük, hogy a német beavatkozási kísérletekről hírt adó részletes beszámoló az eseményekkel közel egykorú feljegyzésként jöhetett létre – alkalmasint az *annales* egy korábbi szerkesztési fázisában. Felmerül ugyanakkor annak lehetősége is, hogy az 1073 után működő altaichi annalista (amennyiben egyetlen redakciót valószínűsítünk) egy megelőzőleg keletkezett forrás – III. Henrik magyar és cseh hadjáratainak históriája – nyomán számolt be a kérdéses történésekről. A német hagyomány, amely minden kétséget kizáróan szóban szerzett magyarországi értesülésekből is táplálkozott, még a 11. században eljuthatott az Árpádok udvarába: a bajor tradíció feltételezhetően egy korai *gestaszerkesztésnek* vált a részévé. Nem lehetünk ugyanakkor bizonyosak abban, hogy az évkönyv előttünk is ismert változatát kell-e vajon a krónika forrásának tekintenünk, avagy az *annales* egy korai fogalmazata (esetleg a niederaltaichi szerzetesek által is használt hipotetikus Henrik-történet) szolgált forrásul az Orseolo Péter és Aba Sámuel országglásáról hírt adó *gesta*író számára.

⁹⁶ Győry: *Gesta regum*, 73–74.; Csóka: *A latin nyelvű történeti irodalom*, 347–356.

⁹⁷ Jakubovich úgy fogalmaz: Anonymus teljesebb *gestáját*. Lásd Jakubovich Emil: *Viska, Stojzló, Pécel. Magyar Nyelv* 23 (1927) 3–6 sz. 231.

⁹⁸ Hóman: *A Szent László-kori*, 84. A kérdéshez lásd még Veszprémy: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink*, 340.; Uő: *Történetírás és történetírók*, 78.

⁹⁹ Kristó: *Források kritikája*, [II.] 292–295.

